

FECE

Fecr Yayınları: 522

ADUDÜDDİN el-ÎCÎ'DE ULÛHİYYET DÜŞÜNCESİ

Dr. Mehmet Fadıl ÜNSAL

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör

Dr. Muhammet Sait KAVŞUT

Mizanpaj ve Kapak

FCR

Baskı ve Cilt

VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.

İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Nisan 2022

ISBN: 978-625-8005-65-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mahallesi Boyacılar Sokak No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

ADUDÜDDİN el-ÎCÎ'DE ULÛHIYYET DÜŞÜNÇESİ

Dr. Mehmet Fadıl ÜNSAL

Ankara 2022

Mehmet Fadıl ÜNSAL

1968 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlköğrenimini Çınar'ın Yuvacık köyünde tamamladı. 1980-1987 yılları arasında babasından (Molla Muhammed Ünsal*) Türkiye'de klasik medrese usulü eğitim veren kurumlarda okutulan sarf, nahiv, mantık, munazara, belagat, fıkıh, tefsir ve kelim ilimlerini okudu. 1992 yılında Batman İmam Hatip Lisesini; 2011 yılında da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 1993-2013 yılları arasında T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerde görev yaptı. 2013 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okutman olarak göreve başladı. 2015 yılında bu üniversitede 'İsâmuddîn el-İsferâyînî'nin Şerhu'l-'Isâm li'l-Feride Adlı Eserinin İncelenmesi" adlı çalışmasıyla yüksek lisans; 2022 yılında ise yine aynı üniversitede "Adudüddin El-Îcî'de Ulûhiyyet Anlayışı" adlı çalışmasıyla doktorasını bitirdi. Evli ve beş çocuk babası olan yazar, hâlen Dicle Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

* Çözülmesi zor fıkhi meselelerin tahlili noktasında bölgenin en önemli âlimlerinin başında yer alan Molla Muhammed Ünsal, bölgede Molla Muhammed Ğarzi olarak tanınmaktadır. Söz konusu Seyda'nın, Prof. Dr. Ahmet BİLGİN (Eski Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı ve Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eski Dekanı), M.Cüneyt KAVŞUT (Eski Batman İl Müftüsü), Prof. Dr. Nusrettin BOLELLİ (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi) gibi mümtaz şahsiyetleri yetiştirmesi, onun aynı zamanda usta bir eğitimci olduğunu göstermektedir.

EDİTÖRDEN...

İlhanlılar döneminin en önemli düşünürlerinden biri olan Adudüddin el-Îcî (ö.756/1355), özelde, Eş'arî düşüncesi; genelde ise Osmanlı ilim hayatında kalıcı izler bırakmıştır. *el-Mevâkıf* başta olmak üzere sayısız şerh ve haşiyeye konu olan eserleriyle bir döneme damgasını vuran Îcî, muhakkik kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. Geleneksel öğretilerin kritize edilerek yeniden inşasına dayanan tahkik metoduyla Îcî, felsefi-kelami mirasımızda iki açıdan önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, eserlerinin, geçmiş birikimin aktarımını sağlayan bir düşünce tarihi niteliği taşımasıdır. İkinci ise mezkûr yöntem sayesinde onun, hakikat arayışındaki bir mütekelim olarak tarih sahnesindeki yerini almasıdır.

Elinizdeki eser, Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö.756/1355) "bilgi ülkesinin padişahlar padişahı" olarak nitelediği Îcî'nin ulûhiyyet tasavvurunu konu edinmektedir. Bu bağlamda kelimelerin ilminin merkezî teması (aslu'l-usûl) olan ulûhiyyet düşüncesi, Îcî perspektifinden üç ana başlık altında sunulmaktadır. Kitapta, ilahî isim ve sıfatlardan Allah-âlem ilişkisine varıncaya değin ilahiyat sahasının çalışılması güç, sayısız problemlerini derinlemesine analizlerle karşınızda bulacaksınız. Sizleri, Îcî'nin zengin düşünce dünyası ile baş başa bırakıyoruz...

Hayırlara vesile olması temennisiyle...

Muhammet Sait KAVŞUT*

Diyarbakır 2022

* Dr. Öğretim Üyesi; Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı.

ÖN SÖZ

Adudüddin el-Îcî, (680-750/1281-1355) yılları arasında günümüz İran'ının Fars ve Zencan eyaletlerinde yaşamış, İslam düşüncesinin önde gelen düşünürlerinden biridir. Îcî, kelimadan dil bilimine, fıkıh usulünden cedel ve tefsir ilmine varıncaya değin çeşitli alanlarda telif ettiği nitelikli eserler vasıtasıyla kendisinden sonraki İslam düşüncesi üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Îcî'nin telif ettiği eserler üzerinde çok sayıda şerh ve haşiyelerin yazıldığı ve eserlerinin medreselerde asırlarca ders kitabı olarak okutulduğu düşünülecek olursa onun, ilim camiasında ne denli önemli bir şahsiyet olduğu anlaşılabilir olur.

Îcî'nin en önemli yönü, kendi döneminde tahkiki ciddiye almayıp ortaya atılmış bir konuya körü körüne bağlanan ilim erbabını, tetkik ve tahkik yoluna sevk etmesidir. Bu bağlamda, bir fikri sağlam temeller üzerinden ve mantıksal tutarlılığı gözeterek inşa etmek, Îcî'nin tahkik metodunun en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkar. Îcî'nin kelami düşüncesi ise “yoktan yaratma” ve “kâdir-i muhtâr” Tanrı anlayışı üzerine kurulmuştur. Bütün hadiseleri fail-i muhtâra dayandıran söz konusu anlayışta her şey, doğrudan ilahî ilim, kudret, irade ve yaratma ile meydana gelmektedir. Nesnelere doğasında, onların varlığı ve eylemlerini zorunlu kılan nedensel bir güç ve zorunluluk bulunmamaktadır. Bu minvalde nedenselliği reddeden Îcî, sık sık vuku bulan ve yapısı gereği zorunlu olmayan hadiselerin tekdüzeliğini ifade etmek üzere “âdet” terimini kullanır. Buna göre âlemdeki düzen,

yaratılışın başlangıcından itibaren, irade, ilim ve kudret sahibi bir varlığa ihtiyaç duymaktadır.

Doktora tezi olarak kaleme alınan elinizdeki çalışma, teolojik sahanın en temel ve çetrefilli meselelerinden biri olan ulûhiyyet konusunun Adudüddin el-Îcî'nin kelami düşüncesinde nasıl irdelendiğini ele almaktadır. Çalışmamızda, ulûhiyyet konusu, Îcî'nin eserlerinde ele aldığı ve belirlediği şekliyle "Allah'ın varlığı", "sıfatları" ve "fiilleri" çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde, çalışmanın metodu, Îcî'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti, ana hatlarıyla ortaya konmaktadır.

Birinci bölüm, Allah'ın varlık delilleri konusunu ele alır. Bu bölümde ilk olarak, isbat-ı vacib meselesinin tarihsel arka planı ana hatlarıyla serdedilmektedir. Hemen ardından ise kelim ve felsefe disiplinlerinde mevcut olan tanrısal varlık delilleri, Îcî'nin perspektifinden ayrıntılı bir analizle değerlendirilmektedir. Mezkûr delilleri incelerken salt aktarımla yetinmeyip analitik bir metot takip ettiğimizi belirtmemiz gerekir.

İkinci bölüm, Îcî'nin kelami düşüncesinde Allah'ın sıfatları meselesine hasredilmiştir. Onun; sıfatları, tenzihî, vücudi ve ihtilaflı sıfatlar olarak taksim ettiği görülmektedir. Söz konusu tasnif, tarafımızca da takip edilerek Allah'ın sıfatları konusu, tenzihî, vücudi ve ihtilaflı sıfatlar şeklinde üç temel kategoride değerlendirilmiştir. Ayrıca Îcî'nin zat-sıfat meselesine yaklaşımı da aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm ise Îcî'nin kelim anlayışında Allah'ın fiilleri konusunu ele alır. Allah-âlem-insan münasebeti olarak tanımlanması mümkün olan Allah'ın fiilleri problematiği,

İci'nin terminolojisi izlenerek, peygamber gönderme, ölümden sonra diriliş vb. temalar üzerinden incelenmiştir.

Bu çalışma boyunca bana destek ve teşviklerini esirgemyen kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ahmet AKGÜÇ, Prof. Dr. Hulusi ARSLAN, Prof. Dr. Resul ÖZTÜRK, Prof. Dr. Mehmet BİLEN ve Doç. Dr. Necmi DERİN'e şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca editöryal süreçte tezin kitaplaşmasına paha biçilmez katkılar sağlayan Dr. Öğr. Üyesi M. Sait KAVŞUT'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak, çalışma süresince maddi ve manevi desteklerini yanımda hissettiğim (Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümünde Araştırma Görevlisi olan) kızım Zeynep ÜNSAL ASLAN'a ve tüm aile fertlerime en kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet Fadıl ÜNSAL
Diyarbakır 2022

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN...	5
ÖN SÖZ	7
İÇİNDEKİLER	11
KISALTMALAR	13

GİRİŞ	15
I. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Sınırlandırması	15
II. Çalışmada Takip Edilen Metot	16
III. Çalışmanın Kaynakları	17
IV. Adudüddin el-İci'nin Hayatı, Eserleri ve İlmî Şahsiyeti	18

BİRİNCİ BÖLÜM

ALLAH'IN VARLIĞININ DELİLLERİ (İSBAT-I VACİB)	31
1.1. VARLIĞA DAİR TEMEL KAVRAMLAR	31
1.2. ALLAH'IN VARLIĞININ DELİLLERİ	42
1.2.1. İsbat-ı Vacib Meselesine Genel Bir Bakış	42
1.2.2. Adudüddin el-İci'de Allah'ın Varlığının Delilleri	47
1.2.3. Allah'ın Hakikatinin Bilinmesi	65
1.2.4. Allah'ın Zatının Diğer Varlıklardan Farklı Oluşu	68

İKİNCİ BÖLÜM

ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARI	71
2.1. İSİM ve MÜSEMMA İLİŞKİSİ	71
2.2. ZAT-SIFAT İLİŞKİSİ	74
2.3. SIFATLARIN KISIMLARI	86
2.3.1. Selbî Sıfatlar: Yaratıcının Tenzihatları	89
2.3.1.1. Allah'ın Ortağının Bulunmaması: Vahdaniyet	89
2.3.1.2. Allah'ın Yön ve Mekândan Münezzehe Oluşu	94
2.3.1.4. Allah'ın Hulul ve İttihattan (Birleşmeden) Münezzehe Oluşu	100
2.3.1.5. Allah'ın Görülmesi	104
2.3.2. Subutî Sıfatlar: Vücudî Nitelikler	109

2.3.2.1. Kudret-----	109
2.3.2.3. Hayat-----	122
2.3.2.4. İrade-----	126
2.3.2.5. Sem' ve Basar -----	130
2.3.2.6. Kalam -----	132
2.3.3. İhtilaflı Sıfatlar: Ontik Gerçekliği Tartışmalı Nitelikler -----	138
2.3.3.1. Tekvin-----	139
2.3.3.2. Beka-----	143
2.3.3.3. Kıdem-----	144
2.3.3.4. İstiva, Vech, Yed, Ayn -----	146

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALLAH'IN FİİLLERİ-----	149
3.1. ÂLEMİN ALLAH TARAFINDAN YARATILMASI -----	149
3.1.1. Âlemin Tanımı -----	149
3.1.2. Âlemin Unsurları -----	151
3.1.2.1. Cevher -----	151
3.1.2.2. Cisim-----	156
3.1.2.3. Cevher-i Ferd (Atom) -----	160
3.1.2.4. Araz-----	165
3.1.3. Âlemin Hudusü -----	170
3.2. İNSAN FİİLLERİNİN ALLAH TARAFINDAN YARATILMASI--	183
3.3. DOLAYLI FİİLLERDE ETKİN GÜÇ: TEVLİD TARTIŞMASI----	193
3.4. ALLAH'IN MÜMKİNATI İRADE ETMESİ-----	197
3.5. FİİLLERDE ETİK-DİNİ DEĞER: HÜSÜN ve KUBUH TARTIŞMASI 203	
3.6. SORUMLULUKTA DİNİ-AHLAKİ ÇERÇEVE: TEKLİF MESELESİ- 211	
3.7. NÜBÜVETİN İMKÂN ve ZORUNLULUĞU: BİŞET MESELESİ---- 216	
3.8. İLAHÎ FİİLLERDE AMAÇSALLIK TARTIŞMASI----- 220	
3.9. ALLAH'IN BEDENLERİ İADE ETMESİ: HAŞİR ve MAHİYETİ- 224	
SONUÇ-----	227
KAYNAKÇA -----	231